

A ZRÍNYI ÁSZ.

(Második közlemény.)

III.

Kimutattam föntebb, hogy a XVI. századbéli nemzedék közfelfogása már Zrínyi előtt az epepea magaslatára emelte az összes török-magyar háborúkat s azok közt Szigetvár bukását is; mert a mely felfogás az egészre vonatkozik, az az egésznek valamely részére is alkalmazható. De ha talán valakit nem eléggé győztem volna meg e körülményre vonatkozó fejtegetéseimmel, hivatkozhatom *Karnarutić*-ra, kinek felfogása szerint *egyenesen Szigetvár bukása is* a magyar nemzet bűnei miatt következett be, melyet isten a törökkel sújtott. Karnarutić ezt a felfogást abba a beszédbe szövi be, melyet Zrínyi, kirohanása előtt, tart vitézeinek s melyben többek közt ezeket mondhatja a szigeti kapitánynyal:

Ez a török hatalom, mely most sújt bennünket,
Büntetés a gonoszságért, mely bennünk van
És az egész országban; mert már szükséges volt
..... az eretnekek miatt.

Mert *elhagyták az igaz utat, melyet Jézus mutatott nekik,*
..... erkölcstelenség uralkodik .....

Egészen elhagyták a bűjtöt és elfeledték a fogadalmat,

Istent nem szeretik, templomba nem járnak,

Egymást gyilkolják .....

Többé nem hallgatnak isten parancsára.

Ezért üldöznék minket a hitetlenek.

Ha ez az ország istenhez vissza nem tér.
.....

De *ha alá lesz vetve a római egyháznak,*

A szultán nem lesz hatalmas a német földön.

Ehhez nem kell commentár; mert Zrínyi, mielőtt a »Szigeti Veszedelem« írásába fogott volna, észrevehette, hogy egy másik, horvát nyelven írott »szigeti veszedelem«-ben (*pogibil grada Sigeta*) már benne van az époszi felfogás.

Áttérhetünk már most az *éposz meséjének* megvizsgálására.

Szulejmán haragra lobbanva elhatározza magát a hadjáratra és háborút hirdet. Divánt tart s beszéde után felolvastatja Arszlán budai pasa levelét, melyben ez háborúra ösztönzi a szultánt. A vezérek helyeslik Sz. szándékát. Nem sokára összegyülekeznek a hadak. Mialatt Szulejmán közeledik az ország felé, Arszlán ostromolja Palotát, de eredmény nélkül elfut alóla. Ez alatt a szultán Konstantinápolyból Drinápolyba, innen Belgrádba érkezik. Már Drinápolyból Gyula ostromára küldte Petraf pasát, a kinek Kerecsényi László feladja a várat. Szulejmán Belgrádban habozik, hogy Eger vagy Sziget ellen induljon-e. De mégis abban állapodik meg, hogy Eger ellen megy. A táborba érkező Musztafa boszniai pasát kinevezi Arszlán helyére s ez azonnal elindul Buda felé. Musztafa helyére pedig Mehmetet küldi Boszniába, a ki útközben Siklós alatt megállapodik. Zrínyi ennek hírért vevén, egy csapattal meglepi és megveri a török hadat s nagyrészből leöli. A siklói győzelem után sokféle zsákmánnyal és foglyokkal visszatér Szigetbe. Szulejmán a menekülőktől meghallja a siklói vereséget s ez arra bírja, hogy eredeti tervét megváltoztassa: visszahívhatja a Dunán Eger felé átkelt hadat, hogy Sziget felé menjen. Most juhokat áldoztat a kádileskerrel, éjjel pedig két elszabadult ló nagy zavart és ijedelmet okoz a táborban. Zrínyi meghallván, hogy Szulejmán Sziget ellen jön, összegyűjti az őrséget s buzdító beszéde után fölesküdteti őket csapatonként sorban; azután megteszi a szükséges intézkedéseket a védelemre. Majd levelet ír a királynak s elküldi György fiával. A Harsányhoz érkezett szultán két követtel fölkéri a várat, de Zrínyi tagadó választ ad. A követek visszaérkezése után Szulejmán előre küldi Szigetbe az anatóliai béglerbéget és a főtűzermestert. Ezek oda érkezvén, Zrínyi egy lovas csapatot küld ki, azután ő maga is kiüt rájuk és megveri őket. A következő nap Szulejmán is Sziget alá érkezik és tábort üt. A törökök kilövik puskáikat és ágyúikat, mire Zrínyi is felel. Ezen a napon Farkasics Péter meghal régi betegségében s Zrínyi eltemetteti.

Ezzel végződik a VII. ének első fele. Látnivaló, hogy a

Zrínyiász meséje Szulejmánnak Sziget alá érkezéseig *egészen Istvánffi előadása nyomán* van alakítva, a cselekvények ugyanazon sorrendben következnek egymás után a Zrínyiászban, mint Istvánffinál. Az eltérés eddig mindössze annyi, hogy Istvánffi nem tud Zrínyi leveléről, a juháldozatról, a két ló elszabadulásáról s követség küldéséről, valamint arról sem, hogy Zrínyi maga is részt vett volna a siklósi harcban és Szulejmán megérkezésekor két üdvözlő lövést tétetett volna. Ámde azért egynek, a két ló elszabadulásának kivételével, a mesének ezeket a részeit sem Zrínyi költötte, hanem mindnyájának van historiai alapja más forrásokban, mint a maga helyén látni fogjuk.

Az eposznak még hátra levő második felében már nem beszél el Zrínyi egymás után mindazon eseményeket, melyeket Istvánffinál és másoknál talált, hanem részint kiválogatja a jelentékenyebb mozzanatokot, részint összevonja és egy időre helyezi a hosszasabban és több napon át tartott eseményeket. Így Szulejmán megérkezése után nem adja elő az Új-város vívását, fölégetését és az őrségnek az Ó-városba vonulását, hanem a VII. ének második felében átugrik annak az eseménynek elbeszélésére, a mely Istvánffinál a három ágyútelep fetállítására s Radován és Dandó kiütésére vonatkozik (296. lapon).

Innentől kezdve az eposz meséjét Istvánffi, Budina, Karnarutic és Reusner előadása után alkotja meg, hű maradva a historiai egymásutánhoz, de a harci epizódokat, mint az eposz első felében is, részint Zrínyinek előbbi harcaiból s általában az addigi török-magyar harcokból, részint pedig az Aeneisből és Tassótól véve át, vagy azok után alakítva. Szigetvár vívásának menete tehát nála is ugyanaz a mi a történetiróknál, nála is ilyen sorrendben követik egymást az események: Török kézre jut előbb az Új-, azután az Ó-város és az őrség a külső várba vonul (ezt a X. ének elején mondja). Ekkor a szultán divánt tart (VIII. ének, mint Karnaruticnál) s azután ágyuzzák a várat három helyről (IX. ének). Miután a törökök a vár mellől levezették a vizet, majd eltöltötték az árkot s miután a várnak egyik bástyája is leomlott: rohamot intéznek a vár három pontja, t. i. a Henyei- és Nádasdy-bástya s a kapu ellen, mint Istvánffinál (X. ének, melyben össze van foglalva az, a mit Istvánffi a külső vár ellen intézett rohamokról ír a 297. és 298. lapokon). A XI. és XII. ének meséje költött. Azután következik a XIII. énekben a második diván, mint

Karnarutiéknál és egy újabb kiütés Istvánffi nyomán. Erre következik a külső vár ostroma, elfoglalása és visszavonulás a belső várba; majd Zrínyi utolsó beszéde, a végső készülődés, a kirohánás és hősi halál, — mindez egészében a historiának megfelelően.

IV.

Miután az eposz meséjével, e monumentális épület alaprajzával megismerkedtünk, lépünk be a költő dolgozószobájába és lessük meg, hogy milyen kövekből és hogyan rakja fel az épületet. Idézzük vissza lelki szemeink elé a Szigeti Veszedelem megírását.

Az eposz tartalmát alkotó részek háromféle természetűek. A tartalom egyik része ugyanis abból áll, a mit a költő *a főntebb említett kútforrásoknak egyenesen Szigetvár megvéételére, helyesebben az 1566. évi háború eseményeire vonatkozó tudósításáiból vett át*, illetve válogatott ki. De nem szorítkozik csupán az 1566. év eseményeire, az akkori siklósi és szigeti harcokra, hanem — mintegy bele élve magát a XVI. századbeli nemzedék közzelfogásába, mely az összes török-magyar háborúkat az epopea magaslátára emelte — *az előbbi török-magyar harczokból is, kivált Zrínyi M. harczaiból, vesz át és szö be egyes jeleneteket, vonásokat és szereplő egyéneket*. A mi ez utóbbiakat illeti, igaz ugyan, hogy pl. Menethám, Hamviván, Kamber, Demirhám, Ajgás basa, Halul bég, Dervis, Ramadán, Tojgon, Arszlán, Huszain, Bichir, Kajtász, Sabán, Musa, Bajazet és Deriel (az eposz hősei), a történetírás tudtával tényleg nem szerepeltek sem a siklósi harczban, sem Szigetvár vívásában, de azért mégsem a költő teremtményei, hanem valójában létezett alakok, a kik egyik vagy másik előbbi török-magyar háborúban csakugyan szerepeltek, — némelyikök éppen Szigetvárnak előbbi (1556. évi) ostrománál, némelyikök pedig Zrínyinek korábbi török harczaiban, a mint Istvánffiból, a költő Zrínyinek fő forrásából, mi is láthatjuk.

A költőnek imént említett eljárásából, hogy t. i. eposza megalkotásakor a korábbi események is szemei előtt lebegtek, s azokat is befoglalta munkája keretébe, érthetjük meg azt a körülményt, hogy *V. Károly* császárt, *Russtem* pasát és *Khair* béget élőknek tekinti és szerepelteti, noha csak Istvánffiból is jól tudhatta, hogy az első még 1558-ban, a második 1561-ben meghalt. Khair bégről

pedig, a ki még I. Szelim idejében szerepelt, nem hihette, hogy 1566-ban is életben volt.

A Szigeti Veszedelem tartalmának harmadik részét végre azok az epizódok teszik, melyeket Zrínyi az Aeneisből és Tasso-tól vett át, vagy azok után alakított.

Lássuk már most sorban az egyes énekek tartalmát.

I. ÉNEK.

44—48. versszak. Szulimán haragra lobban és elhatározza a háborút. E versszakok historiai alapja *Istvánffinak* eme soraiban van: Itaque Solimanus . . . . . pro innata barbarico ejus ingenio arrogantia atque superbia *ivatus ac frendens fremensque . . . . . suscepta belli consilia redintegavit* (285). De a haragra gyűjtás módja és a harag kitörése az Aeneis (VII. 460—462) és Tasso (IX. 12. vszak) nyomán van megalkotva.

49—50. v. Szulimán háborút hirdet. — *Istvánffi* (285): *Missisque in omnes partes ad magistros equitum et praefectos limitum mandatis, ut se in bellum pararent, edixit; istudque animi decretum inter janicerorum etiam tribunos, ac praetorianorum equitum ductores per Chausios severe publicavit.* Továbbá *Karnarutić* (5):

A csausokat elküldte minden irányban futva,
A parancsot vive, hogy a ki timárt tart,
Menjen lovastul, merre a hatalmas császár lovagol;
Názir és kádi, ki hol található,
És minden szipáhi menjen gyorsan a szultánhoz,
A basák készüljenek, mindegyik siessen.

Az eposznak az a sora pedig, hogy a hadak Drinápolyban gyűljenek össze »májusnak föttára« szintén *Istvánffinak* (288) eme szavain alapszik: Is igitur . . . . . copias *Hadrianopolim* praeire . . . . . jussit. Ipse . . . . . *ad initium mensis Junii* Constantinopoli discessit.

51. v. Szulimán divánt tart. — Hogy ez a versszak *Istvánffi*-nak mely szavai után van csinálva, föntebb (a 129. l.) már kimutattam.

61. v. »Az Arslán vezér is Budáról ír nékem.« — *Istvánffi*

(285—6): Interea . . . . et Arslanes, qui tunc *Budae* praeerat, *nuntiabat* . . . .

64., 66. v. Arszlán levelének tartalma. — *Istvánffi* (286): *Caesarem nusquam paratas copias habere, nec ei de adventu suo quicquam constare, ac si venire maturet, quocunque arma verteret* . . . . omnia proclivia apertaue fore.

68. v. Ázsiai és tatár hadak érkezése. — *Istvánffi* (288): *ultra marinas Asiaticasque copias* Hadrianopolim praeire . . . . *Tartaros* vero, qui *ad paludis Maeotidis* oram habitantes Crimii, a nostris seu *Praecopitae* vocari solent . . . . expectari jussit.

69—75. v. *Delimán*, a krími tatár khán fia, a tatár sereg vezére. — Hogy Zrínyi kit értett ezen a néven, igen bajos meghatározni. De legnagyobb valószínűsége van annak, hogy voltaképen *Devlet girajt* szerepelteti ilyen néven, a ki 1553-tól 1577-ig volt krími khán. Ezt bizonyítja több körülmény, még pedig: 1. hogy az 1566. évi háborúban tényleg Devlet giraj volt benn tatár sereggel az országban; 2. hogy 1543-ban is benn volt, khánsága előtt, vagyis Zrínyi szerint még csak mint »fia az nagykhánnak«, a midőn egyszersmind a tatárok száma, Zrínyi adatával eléggé egyezően, 24,000 volt; 3. hogy Devlet giraj csakugyan tartózkodott egy ideig Konstantinápolyban mint kezes Rusztem pasa nagyvezírsége idejében (1544—1553); 4. hogy csakugyan megölette nem ugyan Rusztem pasát, hanem Szahibgirajt az előbbi tatár khánt; s végre 5. hogy valójában rendkívül vitéz, rettentetlen hős volt, igazi réme az oroszoknak. Különben pedig Delimán szerepe egészen költött, illetve egyéniségét Tasso Tankrédja, Rinaldoja, Argantja és Vergilius Turnusa után alkotta meg Zrínyi, úgy hogy mindjárt az is, a mit az I. énekben mond Delimán szerelmi bújáról, a Megszabadított Jeruzsálem I. éneke 45—49. versszakainak köszöni létrejöttét, melyekben Tankréd szerelme van rajzolva Klorinda iránt. A mi pedig a *Kumilla* nevet illeti, Szulejmán leányát, Rusztem pasa nejét — kinek neve *Mihrmah* volt — *Istvánffi* (285) *Cameria*-nak, Leunclavius szintén így és *Camena*-nak nevezi (98. és 184.) s bizonyára ebből csinálta Zr. a *Kumilla* nevet.¹

77. v. A szerecsen csapatok jellemzése közben ezt mondja Zrínyi:

¹ Megjegyzendő, hogy a *Mihrmah* név összetett szó, melyben *mihr*=nap, *mah*=hold. Ez utóbbi persa szó, arabúl pedig a hold = *kamer*, tehát bizonyosará ez az alapja a *Cameria* és *Camena* névnek.

Mindenikben vala hat-hat ezer ember,
Mindenik hárommal megverekedni mer.

Nyilvánvaló, hogy Zr. ezt a jellemvonást *Karnaruti*-tól vette át, a ki a török hadsereg leírása közben ezt mondja az albániai hadról (13.):

Olyan bajnokok, csupa daliák,
 Hogy *mindegyik kész hárommal megverekedni.*

79. v. Amirassen lovának neve *Karabul*. — Midőn I. Szelim 1511. nyarán nagyobb részt krimi tatárokból álló hadával Csorlu mellett megütközött apja, II. Bajezid, seregével, legyőzve környezetével együtt *Kara bulut* (fekete felhő) nevű lován menekült Akhioliba s onnan hajón Krimbe. Ez esemény előadása közben Leunclavius ennek a lónak nevét *Carabulyc*-nak, Jovius pedig *Charabulo*-nak írja s ez utóbbi alak magyarázza meg a Zrínyinél található *Karabul* nevet. De már a jellemzése aztán élénken emlékeztet Rajmondnak *Aquilin* nevű lovára (Tasso VII. 76—77).

82. v. *Menethám* szíriai király, fia *Hamvíván*, kinek szolgája *Kamber*, mint a VI. énekből tudjuk. — Említettem fentebb Zrínyinek azt az eljárását, hogy az eposzban szereplő török hősök jó részét az előbbi török-magyar harczokból veszi át, mivel az 1566. évi háború forrásaiban nem találhatott annyi nevet, a mennyit az epos részletező természete megkíván. Ilyen ez a három név is. *Istvánffi* ugyanis az 1541. évi hadjárat elbeszélése alkalmával (149. l.) ezt írja Ulama pasáról: *Is quinquennio ante a Tachmasso Persarum rege, Ismaëlis filio, cum quatuor sociis praemeditati scele- ris Cambere, Deriello, Memhethamo et Veligiane (qui omnes infelicem vitae exitum Christianorum armis interfecti tulere) ad Solimanum transierat.* Más helyen (185) 1551-ből említi, hogy mikor Szokolli Mohammed a török hadsereggel Zalankemen alatt táborozott, hozzá csatlakozott: *ipse Ulamanes et Memhethames et Camberes ejus populares et transfugii comites Persae, ex oppido Svoornico. S végre a 290. lapon, hol Egernek 1552-ki ostromát beszéli el, azt írja hogy a tör. hadseregben voltak: Mehemetanes, Camberes, Derielus, qui e Perside ad Turcas cum Ulamane transfugerant, nec non Hamvivanes Belgradi praefectus, Dervisius e Quinqueecclesiis et Arslanes ex Alba-Regali.* — Zrínyi a Perzsiából való Menhethamot szíriai királynak teszi meg, társát, Kambert,

pedig Hanviván szolgájának. Egyszersmind megtaláljuk e nevek közt a Zrínyinél szintén szereplő *Derielt*, *Dervist és Arszlánt* (a ki más, mint a Palotát vivő Arszlán pasa).

83. v. *Demirhám*. — Nagyon érdekes, hogy Demirhám valóban történelmi alak és Deli Viddel vívott párbajának is van történelmi alapja. Midőn ugyanis 1544-ben Ulama és Malkocs bégek a varasdmegyei Zagoriát dúlták, Zrínyi M. rájok ütött Szelnicze mellett (Zágrábtól északra 4 mföldnyire) s ez alkalommal száz török és száz magyar kiállt lándsát törni. *Istvánffi* ez alkalomból ezt írja (169): *Demirhamus*, insignis alae Camengradianae praefectus, in primo hastarum concursu cum Stephano Segovitio, *Zrinii Comiti equitum praefecto congressus . . . . .* postremo, in acie fuerat interfectus. — Deli Vid is Zrínyinek lovas hadnagya volt, épen úgy, mint a valóságban Szegovics István s viszont a történelem Demirhámja csakugyan abban a csatában esett el, melyben Zrínyinek egyik hadnagyával párbajt vívott.

86. v. Kajer bég, az egyiptomi hadak vezére és Mehmet Junnus basa. — Zrínyi ezt a historicumot valószínűleg *Szeddeddin*-nél olvasta, kinek olasz fordítása Bratuttitól szintén megvolt a könyvtárában s aki erre vonatkozólag ezt mondja: Miután Szelim szultán Egyiptomot meghódította, ennek kormányzását *Júnisz* pasa nagyvezirre bírta. De mivel ennek rendkívüli pénzszerzési vágya és zsaroló hajlama ismeretes volt a padisah előtt: ennél fogva elmozdította állásától és Egyiptom kormányzását *Khair bég*nek adta. — Ez esemény 1517-ben történt s *Khair bég* 1522 őszén meghalt. Zrínyi mégis valószínűleg azért szerepelteti, mert olvasta *Karnarutić* költeményében, hogy a *kajeri basa* (*kajerski basa*, azaz kairói pasa, t. i. Szófi Áli) is részt vett Szigetvár ostromában és a külső vár ellen intézett egyik roham alkalmával esett el. *Budina* ezt *Miserskius bassá*-nak (=misziri) nevezi, *Istvánffi* pedig: purpuratus Memphiticus, qui Alexandriam et Aegyptum administrabat. Igaz, hogy maga Szófi Ali részt vett a hadjáratban, de egyiptomi csapatok nem voltak a török hadseregben.

89. v. *Ajgás* basa. — Ezt a nevet is az előbbi török-magyar harcokból vette át Zrínyi, még pedig *Leunclaviustól*, a ki azt írja, hogy: Turci nomen non *Ajax* (mint *Jovius* görögösen írja), sed *Aigas* enuntiant (77, 405 és 438).

102. v. »*Mint eget a fölyhő, ellepte az földet*

Az sok roppant sereg és idegen nemzet.

Ez a hasonlat határozottan *Karnaruti*-ből való, a ki a török hadsereg leírása közben (13) ezt mondja :

A pattantyúsok előtt a natoliai sereg,
Mint eget a felhő, ellepte a földet.

II. ÉNEK.

1. és 3. v. Arszlán meghallja Sz. jövetelét és nem késedelmezik, hanem megkezdik a háborút. — *Istvánffi* (286): Nec ipse quicquam *cunctatus*, quum Solimanum propediem *exercitum moturum sciret* . . . . . *praeoccupandum* illius adventum et *initium belli faciendum* . . . . . praecipiti consilio decrevit.

4. v. Arszlán nem titkolja tervét, hogy Palota és Thúri Gy. ellen készül. — *Istvánffi* (286): Itaque . . . . *Palotam expugnare* constituit. Non latuere Georgium Thurium eius consilia, utpote quae ille adeo *non celandam existimabat*, ut pro temerario eius ingenio, *agresti etiam plebe audiente palam se Thurium et Palotanos* praedones ultum ire non dissimularet.

A Zrínyi könyvtárában levő eredeti kéziratban a II. ének 4. strophája után e három versszak következik áthúzva, de olvashatóan:

És ez a bátor vitéz vala Palotán
 Király hagyásából jó gondos kapitán.
 Ez Arszlánnak mérgét idején meghallván,
 Kezde szorgoskodni mindenrül gondolván.

Először is íra az Salmensis Groffnak,
 Küldjön segítséget korán Palotának:
 Azért Groff meghagyá Izdenchi Istvánnak,
 Hogy száz gyaloggal segítsen Palotának.

Lén Pápáról is alkalmas segítsége,
 Mert harmadfél száz gyalog onnan eljöve.
 Túri Farkas öcsét kapitán elküldé
 Maxmiliánhoz segítséget kérve.¹

¹ L. Bibliotheca Zrínyiana. Wien 1893. a XII. lapon.

Ez a három versszak, mely a bécsi kiadásban hiányzik, azt mutatja hogy Zrínyi eleinte még szorosabban akarta követni *Istvánffit* s valószínűleg a többi írókat is, mint a mennyire a nyomtatott kiadásból láthatjuk. Ez a 3 versszak ugyanis *Istvánffi* megfelelő helyének (286. l.) versbe foglalása magyarul: Non latuere Georgium Thurium loci praefectum, praestantem militiae virum . . . . eius consilia . . . . Itaque a Comite Ecchio Salmensi centuriam peditum sclopetariorum, duce Stephano Isdencio, veterano centurione, postulavit et accepit; e Papensi vero praesidio alteram cohortem, cum ordinarium praesidium CCL utriusque ordinis militum selectissimorum inesset, hisque subsidiis adventum Arslanis parato animo expectabat. Interea Lupum Thurium fratrem . . . . Jaurinum ac deinde Viennam misit, qui auxilia postularet.

5. v. Arszlán serege 10,000 főből áll. — *Istvánffi* (286) szerint nyolcz, vagy kilencz ezer emberből.

6. v. Arszlán hadereje és a More-bástya töretése. — *Istvánffi* (286): Protractis ex armentario Budensi tormentis, imperatoque magno jugalium jumentorum numero, quibus pilae ferreae ac sulphurei pulveris pondera veherentur. Propugnaculum . . . . Moraem appellatum . . . . promotis tormentis, validis crebrisque ictibus verberari iussit.

24—26. v. A költő intése, hogy a hadvisető nem igyék bort. — Éppen így vonja le a tanulságot *Karnarutić* is (22) Mehemet bégnek siklósi vereségéből, egyebek közt ezeket mondva:

Hol ébren kell lenned, ott ne aludjál,

Mikor harcolniod kell, ne üríts köszöntő poharat!

27. v. » . . . . bástyán belől két árok földözte

Palotát, kapitány kit akkor vésete.

Istvánffi (286.): Verum illi [t. i. Arszlánnak két foglya Palotából] altas sub sacello concamerationes fornicesque obstare . . . . ad decem vel duodecim pedum profunditatem . . . . responderunt.

28. v. Arszlán 10 napig vívta Palotát, mely idő alatt két tűzérét vesztette el. — *Istvánffi* (286.): quibus in operibus Arslanes duos tormentorum magistros . . . . tormentis ictos amiserat . . . . Jam decimus dies irritae oppugnationis praeterierat.

29. v. Arszlán elfut Palota alól. — Ez is Istvánffi elbeszélése után.

32—35. v. Szolimán lovának leírása. — *Karnarutić* Szulejmánnak kiindulása alkalmából igen részletesen leírja a lovat s egyebek közt ezeket mondja (5. és 6.):

Személyesen kiindult Konstantinápolyból,
Egy fekete arab ló volt alatta, csődör;
 Patái magasak, lábai tiszták, épek,
Melle jól kifejlődött, húsos,
Szélesnek teremtvé, hogy jobban sem lehet.
 Nyaka vastag és széles . . . . .
Sörénye vékonyszálú, rövid,
Feje száraz, kicsiny . . . . .
Orra lyukai szélesek, szemei véresek,
Tajték folyik szájából, mikor a zablát rágja.
Lábait szépen emelgeti; a hova az elsőkel lép,
A hátsókkal ugyanoda ér és jól oda lép.
Szelid és nyugodt volt, de gyors, mint a sólyom,
 A hogy az ember akarta, majd haragos, majd kényes.

36—38. v. Szolimán leírása. — Ebben szintén *Karnarutić* szolgált mintául Zrínyinek, a mennyiben így festi a szultánt (8. és 9. l.):

Ő pedig lovagolt egyenesen ülve, rosszkedvűen, mint ősz öreg.
 . . . . . *arcza már halovány*,
Fehér, vékony turbán volt fejére csavarva,
 Mely mellé tavaszi rózsavirág volt tűzve.
Rajta csupa aranylól szőtt hazdija;
 Selyem *dolmányát* levetette magáról
 És *aranyból valót* öltött fel fehér inge fölé.
 Stipán herczeg övét kötötte fel
 Szkender bég *kardja volt oldalára kötve*.
Ide-oda bólogatott fejével,
 Nézve *erre-arra*, a kik mellett elhaladt.

Szkender-bégen az albániai Castriota Györgyöt kell értenünk, a ki némely keresztyén írók szerint elküldte kardját II. Mohammed

szultánnak, valószínűleg 1466-ban.¹ Zrinyi e helyett azt mondja, hogy az a kard volt Sz. oldalán, melyet *Musza* szultán (megh. 1413-ban) nyert a görög császártól, — erről a dolgról azonban nem tudok.

39. v. »Jancsár, mint az hangya, az földet ellepte.« — Ez a hasonlat ugyanazon a helyen megvan *Karnarutić*-nél is (8. l.):

A törökök, mint hangyák, hemzsegték utána.

39—40. v. A török sereg, jancsárok, ágyúk. — A szultán leírása után *Karnarutić* is a janicsárookra tér át, azután az ágyúkra (11):

És sok *taraczkot vontattak* előbbre,
Melyek előtt sem vár, sem deszka, sem *erős fal nem állhat meg*.

41—42. v. A tábori podgyász, szekerek és igás állatok leírása. — *Karnarutić* (12—13):

Ezek után *tevék*, nagy dromedárok,
Utánok *kanczák, öszvérek és szamarak*.
Azután *szekerek*, földig megvasalva,
Melyeket *ökrök* s crös *bivalyok húznak*,
Megterhelve mennek mindenféle szerekkel.

Látnivaló, hogy Zrinyi a megindult tör. hadsereg *leírásának még sorrendjében* is követi *Karnarutić*-öt.

44—45. v. Szulejmán dicsérete. — Zrinyi ebben is *Karnarutić*-öt utánozza, a ki ezt mondja a szultánról (41. l.):

Igazán meg kell mondanom, hogy
A törököknek soha sem volt ilyen virágjok,
És mióta török szultánok uralkodnak,
Szulimán czár mindnyáját felülmulta erényeivel.

52—53. v. Petráf Gyula ostromára küldetik négyezer jancsárral s még huszonöt ezer kopjával. — *Istvánffi* (287): *Hadrianopolim* pervenit et *isthinc Pertaffum* purpuratum, *sororis*

¹ L. erre vonatkozólag: Hammer Geschichte des osmanischen Reiches, II. köt. 567.

suae filium, cum Beglerbego Graeciae ac duobus millibus Janicerorum et XXV. millibus militibus in Pannoniam praemisit, qui . . . Giulam obsidione cinctam . . . in potestatem redigeret. — *Forgách* Ferencznek ide vonatkozó adatait már idéztem föntebb (131. l.) s láttuk, hogy ő szintén *négyszer janicárt* említ Pertev pasa seregében.

59. v. Midőn a szultán Belgrádnál van:

Nem tudja, keresztyénnek ártson mely felé,
Mely várat szálljon meg, Egret, Szigetet-é?

Istvánffi (288): *Solimanus . . . Nandoralbam venit atque ibi per aliquot dies stativa habuit, donec in consilio decerneret Agriamne an Sigethum oppugnari praestaret.* És alább (289): *quum hactenus in ambiguo fuisset, quamnam in partem arma essent vertenda . . . . .*

60—62. v. Zrínyi M. szigeti kapitány jellemzése. — A költő itt ismét *Karnarutiót* követi, a ki költeményében ilyen jellemzéssel lépteti föl Zrínyit (4. l.):

Történt, hogy ezen *Szigetben kapitány*
Zríni Miklós volt, hatalmas úr és vitéz,
Előkelő származású, karjára hatalmas,
Tisztelt nevű és tüzes katona,
Volt horvát bán . . . . .
Mindennap vitézül harczolt a törökökkel,
Hébe-hóba csatára rándulva, mint gusar.
A török földet pusztítva csoda dolgot mévelt.
A bégek és basák a Dunán felül és alul
Jól ismerték őt, mikor szembe szállt velök;
Mert a hol elért valakit és megverekedett vele,
Élve nem menekült meg.

64. v. Zrínyi hajnalban, mint szokása volt, imádkozik a feszület előtt s ez szól hozzá. — Itt a költő *Tassot* követi, a ki szerint Godofréd is hajnalban imádkozik s ekkor jelenik meg neki Gábor angyal (I. ének 15. v.).

III. ÉNEK.

2. v. Szulimán Egerre veté gondolatját,
Hogy annak elkidöntse erős bástyáját.

Istvánffi (289): Post diuturnam consultationem *Solimano placuit, ut Agriam obsideret.*

3. v. A törökök hidat vernek a Dunán, hogy Eger felé menjenek. — *Istvánffi* (289): Mittuntur magistri fabri ac operae quam plurimae *ad Danubium . . . . ponte e navibus facto consternendum*; ipse vero . . . *isthic cum universo exercitu consedit* ut effecto ponte mox *Agriam versus progredetur.*

4. v. Musztafa, boszniai basa, a táborba érkezik. — *Istvánffi* (289): *In ea castra Mustaphas Bosnae praefectus, capta nuper Crupa clarus, cum copiis venit . . . .*

5. v. A szultán ennek adja Arszlán vezérséget s megbizza, hogy azt ölje meg. — *Istvánffi* (289): cui *praefecturam Budensem . . . . contulit, deditque in mandatis, ut quum primum Budam venisset, Arslanem e medio tollendum curaret . . . .*

6. v. Szolimán haragja Arszlánra. — *Istvánffi* (289): cui propterea erat iratus, quod Palota obsessa, *bello initium dedisset . . . . eosque [t. i. Germanos] de Turcarum exercitu quicquam certi aut explorati habere falso muntiasset.*

7. v. Arszlán nem várta meg Musztafát, hanem a szultán táborába jött. — *Istvánffi* (290): *Venientem Mustapham Arslanes expectare non est ausus . . . . alia capta via se in castra Solimani iturum professus . . . .*

8. v. A szultán Mehmet Gujlirgi basát Boszniába küldi. — *Istvánffi* (290): *Mustaphae successorem in Bosnensi praefectura Mehemetem . . . . . Quilergi bassam constituit et utrumque in suam provinciam proficisci iussit . . . . ne quid detrimenti isthic (a Germanis) caperetur.*

9. v. Mehmet Siklós alatt táborot üt. — *Istvánffi* (290): *Cum Bosnam petiturus Soclosium cum trecentis equitibus . . . . pervenisset, extensis in suburbano agro tabernaculis consedit.*

10—12. v. Szkender, a siklósi bég, figyelmezteti Mehmetet, hogy veszélyes künn hálni, mert közel vannak a szigetiek. — *Istvánffi* (290): *Quamquam a Scandere, loci praefecto, admonebatur, ne se ancipiti periculo exponeret, quandoquidem Sigethani*

non procul abessent, qui saepius cruentas excursiones facere consuevissent.

19. v. »Mehmet . . . . .

. . . . . nevelkedék mindenkor udvarban.«

Budina (140): Mechmet Begus . . . . . consedit, quem imperator non multo ante ex aula sua ascivit.

21—22. v. Mehmet azt feleli Szkendernek, hogy csak ezen éjjel marad itt s különben is *esőre* hajlandó az idő, tehát nem félhet. — *Istvánffi* (290): Sed quia *coelum pluvium erat*, nec ipse nisi *eam noctem ibi quiescere* statuisset, in sententia permansit.

A török ifjú énekének beszövéset — a mely Memhet bég biztonság-érzetének festésére szolgál — úgy hiszem, *Karnarutić*-nak eme sorai keltették föl Zrínyiben:

Feküdtek Siklós várán kívül,

Egy cseppet sem ijedve meg semmi beszédétől.

Ez koboz mellett kiabál, amaz lantját pengeti,

Mások *kardjokkal kérkednek, hogy éles*, mint a borotva.

Lovaikat legelőre bocsátották.

Ekkor a mieink rájuk ütöttek (20. l.).

V. ö. Zrínyinél:

Így *kobza* szavával nyitá *hangos torkát*.

És alább:

Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem.

40—44. v. Zrínyi póroktól meghallja, hogy Mehmet Siklós alá érkezett, összehívja vitézeit s 800 lovassal és 1000 gyaloggal ellene indul. — *Karnarutić* szintén azt mondja (19—20), hogy mikor a pórok hírtül hozták Zrínyinek Szigetbe Mehmet bégnek Siklós alá érkezését, összegyűjté vitézeit s azután:

Ezer fiatal gyalogot, kik többször mentek

A törökkel csatározni és elraboltak belőlük,

Választ ki és a kik lovon katonáskodnak,

Azokból ötszázat ad melléjük, hogy

Menjenek mind Siklóshoz,

Hol Tarali szandsák társaival tanyáz.

Istvánffi ezt a dolgot másképen adja elő (l. 290). A költő szerint maga a szigeti kapitány is részt vesz a siklósi harcban. Ezt a körülményt öntudatos változtatásnak tarthatnók, mely költői szempontból nagyon helyén való. Ámde Pethő Gergely, nem tudom micsoda alapon, ezeket írja: »Adá Mehemet basának a Boszniai Basaságot, ki mikor Bosznnyába indult és Syklós-Vár alatt megszállott volna, éjjel Zrínyi Miklós, az Szigeti Vitézekkel, *reá úte* és ott Mehemet basát felveré, ő magának a Basának fiával együtt fejét vévék.« Nem azt mondom én ezzel, hogy Zrínyi ezt a körülményt Pethő G. krónikájából vette, mert hiszen ez tíz évvel később (1660) jelent meg, mint a Szigeti Veszedelem; hanem azt, hogy akkor tájban kellett lenni olyan hírnek, vagy historiás énekek, mely magát Zrínyit is szerepeltette a siklósi harcban és erre támaszkodhatott mind a költő Zrínyi, mind Pethő Gergely.

49. v. A szigeti vitézek hajnalhasadáskor érkeznek Siklós alá, honnan a törökök már indulni akarnak. — *Istvánffi* (290): *Ante auroram* magno clamore sublato *in hostes erupere* . . . . *Quum semisopiti* . . . . arma cepissent.

52., 54., 60. v. Zrínyi két csoportra osztja seregét; száz lovast előre küld kémszemlére, maga pedig a saját csapatával azután tör elő. — *Budina* (139): *Cumque nostri jam Siclosa appropinquassent, praemittunt ad arcem* ducentos pedites et *equites centum*, quibus injunctum fuit, ut si Turcae fortassis sub pratis et planicie de equis descendissent, quamprimum *reliquis significarent*, omniaque circumspicerent et *ad suos defferent*. Et posteaquam infra Siclosum ventum est, recta *ad Turcarum Castra feruntur*.

55. v. »Felrözzent az basa . . . . .«

Istvánffi (290): Mehemetes *excusso sommo arreptisque armis* cum fortiter pugnaret . . . .

80., 83—85. v. Zrínyi megöli Rézmánt, Mehmet bég fiát, azután pedig levágja Mehmet jobb kezét s mikor az leesik a lóról, Zr. leugrik és lecsapja a fejét. — Hogy a költő mind a kettőt egyenesen Zrínyivel öleti meg, ez öntudatos változtatás. *Istvánffi* szerint csakugyan elesett a bég fia (míg *Budina* és *Bizarus* szerint mint fogoly Szigetvárra hurczoltatott), a bégről pedig ezt írja

(290): *Mam dextra* inter dimicandum *de truncata*, urgente fato *cecidit*, cadentique *caput* a peditum promptioribus *praecisum est*.¹

86. v. Mehmet halála után a törökök megfutnak, de a pécsi olajbég megállítja őket. — *Istvánffi* (290) szintén azt mondja, hogy Mehmet és fia halála után ceteri quum diu pugnassent . . . ad extremum victi fugam dedere. — A pécsi Olajbég ide kerüléséről már szoltam fentebb a 131. lapon. Szerepét azonban, hogy megállítja a futókat, az *Aeneis*ből kölcsönözte Zrínyi, melyben Mnestheus is beszéddel tartóztatja vissza a futamodókat (IX. ének, 781., 788. sor).² Valamint fentebb a 72. és 73. versszak is, melyben Zrínyi megállítja a futni készülő szigetieket, hasonlóan az *Aeneis* X. én. 369—379 soraira és Tasso IX. 47. strophájára emlíkeztet bennünket, a mennyiben amott Pallas az arkadiaiakat, emitt Godofréd a keresztyén sereget állítja meg.

¹ Különben pedig Rézmán és Mehmet epizódja az *Aeneis*beli Lausus és Mezentius epizódja után van megalkotva (X. én. 776—830.) — Azt a gondolatot pedig, hogy Zrínyit az isten anygala védi és Mehmet kezében megfordítja a kardot (lásd 82—83. vszak) *Tassotól* vette a költő, kinél Rajmondot is az isten anygala őrzy (VII. 79., 87. és 92). Végre a 85. vszak két első sora:

De ne félj, meg nem halsz nagy dicséret nélkül,
Mert lá megölettel Zríni kezétül —

aligha szülemlt meg az *Aeneis* X. énekének '829—830. sora nélkül, melyben ezt mondja Aeneas:

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis.

² A pécsi olajbégnak további szerepében is részint Vergilius, részint Tasso erős hatása látszik meg. Így Cserei Pál váltság-ígéréte és az olajbég szavai (94—96. vszak), nem különben a IV. énekben (48—49) az olajbég váltság-ígéréte és Zrínyi szavai az *Aeneis* X. én. 523—533. és Tasso XX. én. 142. vszakának utánzásai. — Az olajbég és Cserei Pál epizódja (97—100 vszak) voltaképen nem egyéb, mint Mezentius és Oros (Aeneis X. 739—744), vagy Argillan és Ariadan (Tasso IX. 79—80) epizódja. Végre az olajbég és Zrínyi epizódjának (109—115) Altamor meghódolása (Tasso XX. 140—142) szolgált mintául. — Széchy Károly azt mondja, hogy Zrínyi, a mennyiben Ibrahim olajbéget is szerepelteti a siklósi csatában, eltér *Istvánffitól*, mert az olajbég a csata idején az észéki hidat építette (A magy. irod. tört. Szerk. Beöthy Zs. 373. l.). Széchy téved. *Istvánffi*, Budina és Karnarutic szerint *Hanza pécsi szandsák-bég* építette a drávai hidat, még pedig a siklósi harc után (mely június 17-e után volt) július első felében, tehát bátran jelen lehetett volna a siklósi csatában. Ámde Zrínyi a pécsi *olaj-bégről* beszél, a ki pedig más, mint a *szandsák-bég*. Egyébiránt pedig úgy áll a dolog, hogy az észéki hidat valójában Áliportuk és Áli janicsár-aga építették, — a mint a hadjáratban részt vett Szelániki, továbbá Pecsevi bizonyítják.

107. v. Farkasics, bottal fején találatva, félholtan leesik lováról. Alább, a IV. ének 19. vszakban azt olvassuk róla, hogy lecticában viszik vissza Szigetbe, mert csak alig élt. Az V. ének 39. vszakában, mikor a szigeti őrség fölesküszik Zrínyinek (*Július végén!*), megtudjuk róla, hogy meggyógyult teljesen. Ámde a VII. énekben (28. vszak), azon nap, melyen a szultán Sziget alá érkezik, t. i. augusztus 6-án, illetve Zrínyi szerint *aug. 2-án*, meghal *régi betegségben* s kevéssé halála előtt ezt mondja:

Mikor megnyomattam egyszersmind húsz nyíltul.

Hogyan lehet az, hogy Farkasics P. július végén *teljesen ép* ember s már aug. 2-án *régi* betegségben hal meg? Látnivaló, hogy itt *két* emberről van szó. Zrínyi ez utóbbi körülményt *Istvánffi után* mondja (I. alább VII. én. 28. vszakánál), — de egyszersmind azt is, hogy Farkasics felgyógyult, valamint azt is, hogy nyílzápor borította el. Csakhogy Istvánffi *két Farkasicsról* beszél. Mikor ugyanis 1543-ban Zrínyi M. több vezérrel együtt meglepte a Somlyó vidékét pusztító tatárokat (Devlet giráj tatárait): *Gregorius Farcasitius*, Zrinii alae equitum praefectus, *decem fere sagittis confixus*, ac *pro mortuo sublatus*, *postea tamen* medicorum ope *convalluit*. (167) Ime, itt a félholt Farkasics, a kit nyílzápor borított el s a kit lecticában vittek, de a ki aztán felgyógyult! Ennek a fia volt, Istvánffi szerint (279), *Péter*, a ki régi betegségben halt meg. Ez is szép példája annak, hogy hogyan csinálja meg Zrínyi a költeményét historiai adatokból. Farkasicscsal együtt Zrínyinek előbbi harcából átvett egy jelenetet a siklósi harc epizódjai közé.

IV. ÉNEK.

6. v. »Holnap vitéz fejét meglátjuk karófán.«

Istvánffi (300): *Caput Zrinii* paullo post pugnam praecisum est, illudque *perticae infixum* Turcis et aliis *spectaculo fuit*.¹

* Különben pedig a IV. ének 6. és 7. versszaka az *Aeneis* eme helyének (X. 500—505) utánzata:

Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potius.
Nescia mens hominum fati sortisque futurae.
Et servare modum rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
Intactum Pallanta et cum spolia ista diemque
Oderit.

13. és 23. v. A siklósi harcra következő napon a szigeti lovasok és gyalogok megindulnak haza, rabjaikat vezetve. — *Karnarutić* is így kezdi leírni a visszatérést (24).

*A dobokat megverték, a zsákmányt elül vitték,
A rabokat, kiket ejtettek, megkötözve vezették.
Sziget felé haladtak lovon, hős dalokat énekelve,
A gyalogok . . . . . kobzon játszva.*

21. és 23. v. A szigeti lovasok között
»Mindeniknek hátán egy haragos farkas.«

A gyalogok közül pedig:

»Van kecase mindenen, deli tekinteti.«

Karnarutić (22) ezt mondja a szigeti vitézekről:

Némelyik nyestbőrbe öltözött,
Némelyik meg farkas-, vagy róka-bőrt visel.

26. v. »Lobognak az zászlók, vannak nagy örömben.«

Budina (140): summo animi cum gaudio Sigethum revertebantur.

26—27. v. A siklósi zsákmány: foglyok, zászlók, tevék, a basa sátora, öszvérek és bivalok. — *Karnarutić* (21—22) szintén ezeket sorolja fel: a bég tevéi, ötven öszvér, hatvan ló, a bég sátora, zászlók és foglyok.

31—34. v. Zrínyi parentatioja a holtak fölött. Ezt a gondolatot bizonyára Godofrédnak Dudo fölött tartott beszéde keltette föl a Szigeti Veszedelem írójában (*Tasso* III. 67—70.) V. ö. még *Aeneis* XI. 29.

36. v. Zrínyi beszéde fiához, valamint a másik is az V. ének 76—83. vszakaiban *Aeneas*nak fiához, *Ascanius*hoz intézett szavain alapszik (*Aeneis* XII. 433—450):

Ascanium fuis circum complectitur armis, stb.

37—39. v. Lakoma Szigetben. — *Karnarutić* az ez alkalommal tartott lakomát így írja le (26—27):

Minden ennivalót sütöttek, főztek.
*Aszta*lokat készítettek, mindenféle bort
Töltöttek kupákba, gyöngét és erőset.
Egész estig ültek egymást felköszöntve,

Mindnyájan . . . ünnepélyesen étkezve.
 Köszöntöket mondtak a császár egészségére,
 Bort töltöttek a szultán vesztére.
Dalokat énekelve tánczolni kezdtek.
 Lantot pengettek . . . . .
 Trombitát fújtak és némelyik danolt
Vig dalokat, mikor bort töltött.

50., 51. és V. ének 49. v. Zrínyi kiváltja Radován vajdát a török fogságból. — Ennek annyiban van történelmi alapja, hogy Zr. csakugyan kiváltotta egyik hadnagyát tör. fogságból, t. i. Farkasics Pétert. *Istvánffi* ugyanis ezt mondja 1565-ből (279): Petrus *Farcassitius*, Gregorii filius, qui capto Temesvario in *Turcarum captivitatem* inciderat, ab eique per *Zrinianum comitem redemptus*.

55., 57., 63., 65. v. A szultán egy menekülőtől értesül a siklósi vereségről s ezért lemond Eger megvételéről és visszahívja a Dunán már átkelt csapatokat. — *Istvánffi* (290): Solimanus *suorum calamitatem* ac dispensatoris miserandam caedem *ab iis, qui evaserant, cognovit*. Itaque ira doloreque exardescens *eos, qui transjecerant, revocari*, pontemque rescindi, sibique Sighetum ducturo Dravum consterni jubet.

59., 64. v. *Tajeléri* Mehmet. — Zrínyi ezt a nevet határozottan *Karnarutić*-tól vette, mert egyedül ez nevezi *Tajileri*, máskor pedig *Tavalija* szandsáknak. Mehmet t. i. *tirhala*-i szandsákbég volt Szelániki szerint, s ezt a nevet ferdítette el *Karnarutić*, valamint Budina is, a ki meg *Theari*-t ír.

66—79 v. A kádilesker juhokat áldoz s Szulejmán jóra magyarázza az oment. — Zrínyi ezt az esetet bizonyosan olvasta valahol; mert hadtudományi munkáiban is (85. aphorisma) elbeszéli: »Szultán Szulimán mikor *Magyarországra indult legutolszor*, meghagyá a kádileskernek, hogy ezer juhot vágasson Isten nevében sasoknak és más madaraknak; és mikor így cselekedett volna kádilesker és sok holló, varjú kezde szállani a juhokra, akkor eljőve egy saskeselyű és mind elűzé a több madarat és maga sem evék benne, hanem eltűnök egy setét felyhőben. Ezen a rossz jelen minnyájan megijedének, de az okos császár visszafordítá a jövendőnek magyarázatját és azt mondotta: azért nem esznek a juhokban, hogy keresztyén húst akarnak enni és kíván-

nak. Azért, kapitányok, kövessétek szultán Szulimánt és jóra forgassátok a bolond vitézeknek gondolatjokat; avval bátorsága és confidentiája nő a hadának.«¹ Ez a hivatkozás azt bizonyítja, hogy nem Zr. költötte ezt az epizódot, hanem vette valahonnan; hogy aztán valóban megtörtént-e, az más kérdés és itt mellékes is.

V. ÉNEK.

1. v. Zríni értesül Szulimán közeledéséről és intézkedik Szigetben. — *Budina* (142—143): Sub id fere tempus N. Serinus inter nobiles, equites et pedites reliquosque milites strenuos viros, ut omnia ordine fiant, dispicit et procurat. Cumque iam revera certior esset factus, Turcicum imperatorem conari Sigethum obsidione cingere . . . . .

4. v. Összegyűjti az őrséget: hadnagyokat, vajdákat, a vitézlő rendet. — *Budina* (143): in arcem interiorem *Capitaneos, Vayvodas, nobiles, equites et pedites* . . . . ad se convocat, qui ubi omnes . . . . . convenissent, ipsemet . . . . . hac propemodum oratione allocutus est.

A költő a szigeti kapitánynak az őrség előtt tartott beszédét Istvánffi, Budina, Karnarutić és Reusner nyomán dolgozta ki, mindenesetre azért, hogy több forrást felhasználva hívebb legyen a történelmi igazsághoz.

5., 6., 7. v. Nem véletlen és váratlan, mert vártuk, hogy Sz. ránk hozza haragját, kinek reménysége a mindenünnen összegyűlt nagy seregben van. — *Istvánffi* (294): Non *inexpectatum neque improvisum fortunae casum*, sed quod diu antea forti pectore expectastis, bellum jam videtis, Turcarum nempe principem *magnis copiis undique contractis*, omnes vires suas *adversus nos* atque hanc arcem perdomandam *adduxisse*. — *Budina* (143): qui insolenti animo et temerario ausu *suis viribus incredulorumque hominum multitudini fidens*, in nos arma sumsit. — *Karnarutić* (30):

. . . . . Szolimán szultán,

A ki *haragosan támad ránk, mint hegyi oroszlán,*

Kívánva minket elveszteni és ostromolni.

¹ Gr. Zrínyi M. hadtudm. munkái. Rónai Horváth Jenő. Budapest, 1891. a 301. lapon.

8—23. v. Pedig nem az emberek sokaságába, hanem istenbe kell vetni bizodalunkat. A beszédnek ez a részlete *Budinának* eme sorain (143) alapszik: Nos autem spem et auxilium nostrum in Deo collocamus, qui nos nullo negotio defendere, ipsos vero ratione facillima pessumdare atque reprimere potest . . . . Nihil enim dubitamus, Deum, si precibus veris eum invocaverimus, opem nobis subministraturum atque clementer adfuturum.

Lássuk még közelebbről a beszédnek ezt a részletét.

11. és 23. v. Már sokszor tapasztaltuk az isten irgalmát s most sem fog elhagyni bennünket. — *Istvánffi* (295): *Aderit Deus . . . . fortiter pro patria pugnantis et qui nos in multis et magnis saepe periculis servavit, nunc quoque . . . . ex hostium faucibus . . . . eripiet.*

12. v. Azzal az ellenséggel fogunk harcolni, kit már sokszor megvertünk. — *Karnarutić* (30):

Ti sok török csapatot megvertetek,
És azok népét rabságba hurcoltátok,
Ti sok török sereget elhajtottatok,
Basákat és bégeket megöltetek.

A beszédbe beszótt példák Zrínyinek korábbi harcaiból t. i. Ulama pasa veresége 1553-ban (17. vszak), a babócsai harc 1556-ban (18. és 19. vszak), Korotna elfoglalása 1556-ban (20. vszak), Arslán pasa veresége 1562-ben (21. vszak), továbbá alább Visegrád, Temesvár és Buda bukása (30., 31. és 32. vszak): mind *Istvánffi* előadására támaszkodnak, sokszor az eredeti szöveg kifejezéseinek megtartásával, illetve hű fordításával.

24. v. Mindenfelől ránk néz az nagy keresztyénség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménység.

Reusner (164): *Scitote nostras nunc intueri manus principem nostrum; Europam et patriam virtutem nostram aspicere.* — És *Istvánffi* (294): *Locus hic maximi ad tutandam patriam momenti, in dextris virtuteque nostra et efficacibus armis positus.*

25. v. — *Istvánffi* (295): *Virtus ac decus ob oculos statuentium, ita ut aut libertas salusque omnium vindicanda aut . . . . honestissima mors pro patria oppetenda sit; quam aeternae laudis nunquam intermoritura memoria in terris.*

27. v. — *Reusner* (164): Nec enim pro decore unico, sed pro salute quoque patriae pugnabimus. — És *Istvánffi* (294): Si eum [locum] . . . . conservabimus . . . . libertas, salus, incolumitas patriae cum aris, focus, conjugibus, liberis nostris . . . . cum immortali nominis nostri gloria una salva erunt.

35. v. Zrínyi felszólítja esküre a szigeti vitézeket. *Karnarutić* (32) így adja elő:

»Nosza lépjetek ide mind, hittel kössétek le magatokat,
Éles szablyát rántva esküdjétek istenre,
Hogy a keresztyén hitért halálig küzdötök
E pogány erő ellen, mely bennünket összetörni jött.«
Ekkor legelőször Zrínyi esküdött e harcra,
És utána Alapi Gáspár, az ő rokona,
S a többi vitézek és más népek,
Kicsinyek és nagyok.

36—62. v. A csapatok egymásután sorban felvonulnak hadnagyaikkal, illetve vajdáikkal és esküt tesznek. — *Istvánffi* (295): Deinde omnes ordine tribunos et milites . . . . jurejurando obstrinxit. — Az esküvő hősök nevei négynek kivételével (ú. m. Stipán Golemi, Radivoj, Guszics András, Deli Vid) *Istvánffiból* és a többi forrásokból vannak átvéve, míg ezt a négyet csak a Zrínyiászból ismerjük, a miből azonban nem következik, hogy költött személyek volnának; mert ismerhette őket a szájhagyomány és historiás ének, vagy épen az a horvát krónika, melyre Zr. az előszóban hivatkozik. Radován Andrián nevét határozottan *Karnarutićból* ismeri a költő, mert csak egyedül ez nevez *Andriján*-nak, míg a többi források csupán Radovanus-nak. Hogy Zrínyi szerint mekkora a szigeti őrség száma, nem lehet pontosan megállapítani; mert az 54. vszakban említett Balázs deák, Győri Mátvás, Medvei Benedek és Bika András embereinek számát nem mondja meg. Ha azonban a következő versszaknak első sorát:

Geréczi Berta is ötven legényt vezet,

úgy kell értenünk, hogy ama négy is 50—50 legénnyel volt: akkor az őrség száma 2582, a mekkora szám — tudtommal — egy forrásban sem fordul elő; mert a szigeti kapitány katonáinak száma *Istvánffi* szerint körülbelül 2500, Budina és *Karnarutić* szerint 2300, Forgáchnál 2000, Bizarusnál több mint 2000.

Az már most a kérdések kérdése, hogy ki az a *Deli Vid*, a »szigeti leventák virágja«? A XVI. század közepéből s épen a Dráva vidékéről öt Deliről van tudomásunk, de maga *Deli Vid* történelmileg ismeretlen. *Deli István* 1532-ben, Perényi Péter kíséretében, Szulejmán táborába ment Mohács alá 600 lovassal együtt. A mint ott Perényit letartóztatták, *Deli István* több társával vitézül védte magát a janicsárok ellen, de végre is elesett a küzdelemben (Istvánffi 111.). — *Deli Pál* (Istvánffinál: Paulus Delius Thrax) 1535-ben Bakics Pál lovas hadnagya volt. 1537-ben, Katzianer eszéki veresége alkalmával Murádnak, a boszniai pasa vajdájának, fogságába került, a kinek Török Bálint 1000 aranyat adott, hogy tegye el láb alól, mit Murád meg is tett (Istvánffi 129. és 133). — 1554-ből van tudomásunk *Deli Ambrus* és fia *Deli Mátyás* létezéséről (Magyar Leveles Tár I. 124). — Végre 1565-ből ismerjük *Deli Tódort*, a ki Novinak, Zrínyi egyik várának kapitánya és védője volt, de a melyet elfoglalt tőle Szokolli Musztafa boszniai bég (Istvánffi 280). *Deli Vid* tehát bizonyosan ennek a *Deli* családnak egyik tagja volt s vitéz embernek kellett lennie, csakhogy a historiában nem tudunk rá mutatni. Ha azt a bizonyos *horvát krónikát* ismernénk! Egyébiránt pedig *Deli Vid* személyének rajzolásakor és szerepeltetésekor határozottan Tassonak Argantja és Tankrédja lebegett Zrínyi szemei előtt, mert ezek formájára alkotta.

63. v. Az eskü: hívek lesznek az országhoz és Zrínyihez s vele halnak a várban. — *Budina* (144): *Nos omnes . . . . juramus . . . . provinciae nostrae et domino nostro Nicolao Serino Comiti . . . . nos, ut fideles et morigeros decet, obedientiam omnem praestituros; cum ipso etiam nos victuros, mortemque appetituros constanter pollicemur.*

64. v. »Mustrát elvégezvén szorgalmatos Zrínyi.«

Istvánffi (295): milites recensuit.

Ágyúkat bástyákra rendel felhuzatni,
Fegyvert vitézeknek és port osztogatni.

Karnarutić (33):

Készítsétek el a *pattantyúkat*
És a *taraczkokat* s menjetek velök a falra.
Vannak golyóitok és van *lőporotok*.

65. v. Az őrség élelmiszerei. — *Budina* (145): *Vini quoque cuiilibet in singulos dies sextarius cum pane, aceto et sale dabitur. Istis vero, qui . . . panibus carent, suillam carnem atque farinam suppeditabimus.*

67. v. Az ellenséggel senki ne beszéljen, mert nem kap kegyelmet. — *Karnarutić* (33):

Mondá:

Senki se beszéljen a törökökkel s ne fogadjon el levelet.

Mert bárki teszi ezt, vétkes leszen

S meghal és többé nem lesz életben.

68. v. Örököt rendel a falhoz. — *Istvánffi* (295): *eosque statim ad sua quemque loca proficisci vigiliasque obire iussit. És Karnarutić* (34):

Azután fegyveresen előjöttek és a falhoz mentek.

Éjjel és nappal ott álltak, nem mentek haza,

Ott aludtak és ott étkeztek.

69. v. Zrínyi levelet ír a királyhoz. Ezen kívül még kétszer akar hírt adni a királynak (IX. és XIII. énekben), de először a hírvivők, Radivoj és Juranics, a török táborban lelik halálukat, másodszer pedig a törökök elfogják a levelét. — A történelem csak egy levélről tud, melyet Zr. *kevéssel az óváros elvesztése előtt* küldött a királyhoz. Erről *Forgách* (322) és utána *Reusner* (159) ezt írja: *Sustentatis aliquot arduis oppugnationibus adferuntur caesari litterae Zrinii, castris ad Ovarum fixis, hostium immensas vires et suorum plurimis iam amissis, paucitatem docentis; consilium se ab necessitate velle capere, ut oppido conflagrato in arce supremam fortunae aleam experiatur.*

VI. ÉNEK.

1. v. Szulimán Harsánhoz már érkezett vala,

Harmadnap táborát ott megnyugasztalá.

Istvánffi (294): *Solimanus qui iam Harsanum pervenerat, post bidui quietem militibus concessam . . .*

2—51. v. Halul és Demirhám követsége. — Zrínyi ezt az epizodot egészen *Tasso* nyomán dolgozta ki (II. 57—90), pontról pontra követve Alet és Argant követségét. Ez a dolog azonban

alapjában véve historicum; mert egészen bizonyos, hogy Szulejmán előzetesen felszólította Zrínyit a vár feladására, még pedig azon egyszerű okból, hogy ezt így parancsolja az iszlám egyik vallási törvénye, melynek minden egyes alkalommal engedelmességek is a törökök. A török írók gyakran említik is ezt az előzetes felszólítást, leginkább e szokott kifejezéssel: »*a próféta szent parancsához alkalmazkodva* először felhívták a gyaurok a meghódolásra.« Hihetetlen, hogy Szulejmán ebben az egy esetben elmulasztotta volna a vallásos kötelességet. Ellenkezőleg, annyira nem mulasztotta el, hogy az ostrom folyama alatt is megkísérelte rábírní Zrínyit a vár átadására. *Reusnernél* (160) ugyanis ezt olvashatjuk: Interea Solimanus . . . . statuit constantissimum animum Comitum *muneribus* expugnare et spe amplissimorum praemiorum ad deditioem arcis inducere. Sagitta igitur missa cum litteris intra arcis moenia, totius *Illyrii praefecturam* et possessionem Croatiae pollicetur, *maximas opes et facultates, ingentia munera offert, si dedat arcem.* Ha e szöveg után elolvassuk a Zrínyiász VI. énekének 21., 22. és 23. versszakait, könnyen észrevehetjük Halul beszédében Reusner idézett szavainak hatását.

54. v. A szultán előre küldi Szigethez Ozmán ázsiai béglerbéget és Ali Kurtot. — *Istvánffi* (294): Solimanus . . . . penultima die mensis Julii *Asiaticorum equitum magistrum* cum suis copiis *et Aliportugum*, quem *summum tormentorum terra marique praefectum* constituerat, cum tormentis ac pilis ferreis, aliisque apparatus *praemisit.* Sem Istvánffi sem a többi kereszttyén források nem tudják az anatóliai beglerbég nevét (kit Zál Mahmudnak hívtak) s miért nevezi Zrínyi épen *Ozman* basának? Azért, mert főntebb látta Istvánffinál (290), hogy Cilicia, Cappadocia és Pamphylia béglerbégje *Oszmán* nevet viselt s azt hitte, hogy itt is erről van szó.

57. v. »Visz tizezer szablyát béglerbég magával.«

Istvánffi téved abban, hogy az *anatóliai* béglerbég ment előre Szigethez Áliportukkal; mert tényleg a *ruméliai* béglerbég volt az s erről mondja *Karnarutić* (34), hogy *tizezer* emberrel érkezett Sziget alá s tőle vette át Zrínyi a sereg számát.

57. v. A török sereget észreveszik Szigetvárban. — *Istvánffi* (294): ipsisque Calendis Augusti non procul ab arce, *ita ut facile ab iis, qui in ea erant, conspici possent, conseruerunt.*

59—115. v. Harcz az Almás vize mellett, mely késő estig tart a törökök nagy veszteségével. — E harcz ideje és eredménye megfelel a historiának. *Budinánál* (146) ugyanis ezt olvassuk: Prima die Augusti Beglerbegus . . . . se apud Simelchovum quarta parte unius milliaris ab arce in quondam colle seu monte, non procul a Sigethi vineis distante, demittunt: *ipsoque diluculo cum nostris dimicatum veniunt, cumque acriter ad vesperam usque pugnassent, ex Turcis plurimi desiderabantur.* — V. ö. 76. vszak: »Mégis, noha sötét volt . . . .« és 82.: »Zrínit az éj elváltatá.«¹

VII. ÉNEK.²

13. v. Az előhad után a következő nap a szultán is Sziget alá érkezik. — *Istvánffi* (294): *Altero, qui Calendas secutus est, die Solimanus . . . . cum tota mole copiarum . . . . propius Sigethum adventavit.* Honnan tudja Zrínyi azt, hogy a szultán reggel indult el és délután két órakor érkezett Szigethez? A költő annyira historikus, hogy ha készen nem talál valami adatot a forrásokban, több adat összevetéséből kideríti, kiszámítja. *Budinánál* (146) ezt olvasta: Eadem quoque die [t. i. mikor Sz. megérkezett] *usque ad noctem graviter dimicatum est.* *Karnarutičban* (35) pedig azt találta, hogy ez a harcz »fél napig« tartott. Ha már most egy, fél napig tartó csata az éj beálltával végződik, csakugyan délután 2 óra tájban kezdődhetett.

14—16. v. A török hadsereg közeledésének rajzához a keresztyén sereg közeledése szolgált mintául *Tassonál* (III. 9. és 12. vszak). V. ö. még *Aeneis* IX. 33—34.

¹ Az almási harcz részleteinek kidolgozásában több vonást és jelenetet vett át Zrínyi Tassótól és Vergiliustól. Így pl. Deli Vid épen úgy rátapos az elesett Hamvivánra, mint az *Aeneis*ben Turnus Pallasra (X. 495), vagy Eumedesre (XII. 356) és Mezentius Orodesre (X. 736). Deli Vid dárdája nem Kambert találja el, hanem Zizim agát, — épen úgy, mint Mezentius dárdája Lausus helyett Antort (X. 776), vagy Tassonál a Gvolf ütese Osmidát Klorinda helyett (IX. 78.)

² A 3—8. vszakokban Demirhám megesküszik, hogy bosszút áll Hamvivánért Deli Vidon. Zrínyi e jelenetben *Tassó*t utánozza, a kinél Argant szinten bosszút esküszik Klorindaért Tankréd ellen (XII. 100—104). Míg Demirhám siralma az 5. versszakban az *Aeneis* XI. én. 45—48. soraira utal, hol Aeneas siránkozik Pallas fölött.

17. v. A török hadsereg megszáll, a sűrűn felütött sátrak fehérlenek. — Ez a leírás *Karnarutić* megfelelő helyére utal (34—35):

A szultán felháborodott és lóra ült,
 Hadával megszállott és *Szigetet körülfogta*,
 A sátrakat sűrűn kifeszítették.
 A mezőt ellepték messzeségben,
 A sátrak fehérlettek, mint mikor hó csik.

18. v. Császár . . . . .
 . . . . . egy halmon túl szállott.

Istvánffi (294): *Ejus tentoria . . . . inter vineta et Semlicum collem, extra tormentorum jactum extensa sunt, ita ut collis objectu ex arce conspici non possent.*

18., 19. és 20. v. A szultán fogadása: Allah! kiáltás háromszor, a janicsárok kilövik puskáikat, az ágyúkkal lőnek. — *Istvánffi* (294): *Ejus adventu machinae et tormentia omnia, simul et janicerorum sclopeta displosa sunt, tanto horribilis strepitus fragore, ut terra tremere . . . . videretur et veluti tonitrua ad multum viarum intervallum . . . exaudiri possent.* — *Budina* (146): magna voce et ingenti clamore *in omnibus Turcarum castris coeptum est ter Halla acclamari; idque in significationem prosperi ad Sigethum imperatoris Turcici adventus.* — S végre *Karnarutić* (35):

Ekkor a tüzérek a nagy pattantyúkat
 És taraczkokat elsütötték.
 Alattuk földrengés volt . . . . .

21—26. v. Zrínyi két üdvözlő lövést tetet. — L. főntebb a 131. lapon.

28. v. Farkasics P. meghal régi betegségben. — *Istvánffi* (294): *Eodem die, quo arx obsideri coepta est, Petrus Farcassitius, diuturno morbo obrutus e vivis excessit.*

30—34. v. Farkasics végső panasza Aeneas siralma után van alakítva (Aeneis I. 94—101), de Farkasics előbbi éltéből beszótt momentumokkal. A mit a 32. vszakban mond, historicum; mert F. tényleg részt vett Temesvár védelmezésében (I. Istvánffi 94., 199., 200. és 202.). Rác Milák Istvánffi szerint életben

maradt, de Tinódi szerint elveszett. A 34. vszakban említett húsnyíllövés az 1543. évi háborúra vonatkozik (l. főntebb, a mit F. Gergelyről mondtunk).

38—48. v. Zrínyi parentatiója. V. ö. Aeneas parentatiójával Pallas fölött (*Aeneis* XI. 29—58) és Godofrédéval Dudo fölött (*Tasso* III. 67—70.).

Itt a költő az események folytatásában átugrik néhány napot (v. ö. »Török megszállott volt már mind köröskörül« és: »Nem késik sokáig szigeti vitéz bán«) s azt a kirohanást beszéli el, mely Radován és Dandó kiütésének felel meg Istvánffinál.

56. v. Ali Kurt sánczot ásat az azabokkal ötezer janicsár őrizete alatt. — *Istvánffi* (296): Nec deerat officio suo *Aliportugus*, qui etiam ad arcem quassandam . . . . . *asaporum opera aggeres* usque ad labrum fossae *constituere contendebat* . . . . . Defendendis autem operis *DC janiceri praesidio adjuncti erant*.

57. v. Zrínyi ötszázad magával este kiüt a várból és Stipán Golemi 100 emberrel ráüt az azabokra és janicsárookra. — *Istvánffi* (296): Postridie *ante solis occasum* cum ducentis veteranorum militum egressi [t. i. Radován és Dandó], *priores impetum in Janiceros*, custodiendis operis et tormentis intentos, magno sublato clamore *faciunt*.

58. v. »Sok török elesék az száz gyalog miatt.«

Istvánffi (296): Fit magna dimicatio, *multi ex hostibus occumbunt*.

60—61. v. Többek közt elesik Rechep jancsár aga — *Istvánffi* (296): *praeter multos alios Bulucbassam ducentis Janicervis praepositum* in pugna *amisissent*.

Két vállára esik két felől az feje.

Nagy zörgéssel esék maga is az földre.

A mit Stipán Golemi tesz Recheppel, ugyanazt teszi Turnus is Pandarussal (*Aeneis* IX. 750):

Et mediam ferro gemina inter tempora frontem

Dividit . . . . .

Sternit humi moriens atque illi partibus aequis

Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.

Éppen így tesz Altamor is Brunelloval (*Tasso* XX. 39).

80., 98., 99 v. A törökök futni akarnak, Demirbám a kiabá-

lást meghallva, segítségre jön. Zrínyi óvatosan űzi a törököt, mert jön Delimán, ő tehát visszatér a várba. — *Istvánffi* (296): *eosque improviso metu percussos loco pellunt . . . . . ad subitum clamorem et fremitum laborantium sociorum Turcae excitati ex omnibus castrorum partibus concurrentes auxilio superveniunt . . . sed quum nostri pauciores essent, quam tantam hostium multitudinem sustinere possent, certando ac retrocedendo sese in arcem recipere coeperunt.*

86—95. v. Deli Vid és Demirhám epizódja, illetve bemutatkozása. Demirhám dsidával megtámadja D. Videt, de eltörik pajzsán. Azután Demirhám Vid pajzsát karddal szétvágja, ez pedig karddal megsérti amannak homlokát. — Zrínyi ezt az epizódot Temesvár ostromából vette át *Istvánffitől*, a ki (201) valamely historiás ének nyomán ezt írja: *Dum in hunc modum certatur, Cúbates Blasium Pattantusium inter ceteros pugnantem, praegranda acinace in caput ferire conatus est et se Cubatem vocari alta voce dixit; verum ille ictum rotunda parma excipiens, simul Cubatem tragula per collum trajicit sibi que Blasio nomen esse respondit.*

100—108. v. Demirhám és Deli Vid párbaját félbe szakítja az éj, de megesküsznek a folytatására, — épen úgy, mint *Tasso*-nál (VI. 50—55) Argant és Tankréd.

VIII. ÉNEK.

5. v. Ihon mennyi holttest fekszik ebben helyben,
Nagy levegő eget elveszt büdösségben.

Tudtommal erről a körülményről az összes források közül egyedül *Karnarutić* emlékezik meg (37):

*A holttestek büze miatt, melyek a mezőt elboríták,
Maga a szultán jó messze távozott a vártól.*

11—20. v. Az a gondolat, hogy a szultán dühöng eddigi veszteségei miatt s az Ó-város elfoglalása után, de mielőtt a vár mellékéről a vizet levezették és a vár ellen rohamot intéztek volna, a nagyvezírrrel divánt tartat: határozottan *Karnarutić* költeményéből való, a ki ugyanezen időre vonatkozólag a következőket beszéli el (37--39): Szulimánon erőtt vett a keserűség

és düh, forrt benne a méreg, hogy a mezőn gázolni lehet a török vérben, Sziget fala vérben fürdik s a halál aratott az ő népe között. Hivatja Szokolovicsot s megparancsolja neki, hogy vezessen rohamot, égesse és rombolja le a várat. Szokolovics azután divánra hívja össze a basákat s előadván nekik, hogy a szultán a basákat és bégeket kárhozzatja, feltűzeli őket a vivásra.

14. v. »Ihon én meggyőztem az egész világot,
Ő sirván óhajtván hozott nékem adót.«

*Karnarutić*nál is (28) ezt mondja a szultán:

Dicsőségesen uralkodtam ezen évekig,
Melyekben megöregedtem, hogy *félt a világ tőlem*,
Fejet hajtott és *adót hozott nékem az idegen*,
Könyörögve és sírva békét kért tőlem.
És most, hogy rajtam a vénség, hol van hatalmam?

17—18. v. A szultán panaszkodik, hogy még Demirhám, Rustán és Delimán is félnek Zrínyitől, Hamviván pedig elesett. — Ezt a gondolatot bizonyára *Karnarutić*nak eme sorai költötték fel Zrínyiben, melyeket a szultán a nagyvezírnek mond (39):

Ha a basák, bégek és vezírek
Hűtlenné lettek . . . . .
És a harctól tartózkodnak
S félelmükben halványodnak:
Én ilyen öreg létemre, fogok a sereg előtt menni.

21. v. »De a császár leülni nem akar közikbe,
Egy *röjtök sátorból dévánt titkon nézte*.«

Ez megfelel a históriának annyiban, hogy Szulejmán, uralkodása második felében, csakugyan nem szokott megjelenni a divánban, hanem úgy tett, mint Zrínyi mondja, a ki ezt a körülményt bizonyosan olvasta valahol.

22—80. v. A diván ideje és a tanácskozás eredménye, a mennyiben azt határozták el, hogy lövetni fogják tovább a várat: megfelel a historiai tudásnak. Az egyik történetírónál, *Szolakzadé*-nél ugyanis (574) ezt olvashatjuk: Az óváros elfoglalása után, mikor *még nem volt rés* a vár falán s a *víz miatt* nem lehetett a várhoz jutni: a vezírek, béglerbégek és bégek összegyűlvén,

elhatározták, hogy a várral szemben halmokat emelnek, azokra *ágyúkat állítanak és belövöldöznek a várba.* — Különben pedig a diván lefolyása Vergilius és Tasso nyomán van megalkotva. Így Rusztán beszéde (33—44 vszak) Drances (Aeneis XI. 336—375) és Orkano (Tasso X. 44) szavainak mása; Delimán haragra lobbanása (45. vszak) Turnus viselkedését juttatja eszünkbe (Aeneis XI. 376); s végre Delimán és Demirhám ugyanazt mondják (54. és 57. vszak), a mit Argant Tassonál (VI. 3., 6., 8. vszak).

69—70. v. Petráf (a ki valójában nem volt Szigetnél) föl-említi példa okaért Kalender Cselebi lázadását, — Zrínyi ezt a dolgot *Leunclavius* után adja elő, a kinél ez olvasható (77): *Erat tunc quidam in Anatolia, qui Calender Zelcbis adpellabatur, ex familia Chazis Bectasis. Hic Calender Zelebis seditione mota, cum non magno Dervisiorum numero Sangiacos aliquot fudit et universam Anatoliam ad arma concitavit. Soleimanes Ibrahimum bassam insigni cum exercitu misit . . . . . Ibrahimes Calenderem cum copiis adsequutus proelium iniit, quo dimicatum ab utraque parte fortiter, eo tamen eventu, Calender ut ipse sua cum factione victus occumberet.*

81—99. v. Delimán engedélyt kér a szultántól párbajra, de ez megtagadja kérését. Így kér engedélyt Argant is (Tasso VI. 2—14) és ilyenforma választ ad Latinus Turnusnak (Aeneis XII. 40—51).

IX. ENEK.

5. v. Ali Kurt három helyről éjjel-nappal ágyúzza a várat. — Megfelel Istvánffinak (296) és a többi forrásoknak.

6. v. Már két napja múlt, hogy Zrínyi nem ütött ki a várból, noha Deli Vid sokszor kérte erre. *Istvánffi* (296): *Radovanus et Franciscus Dando, Zrinio adito, ut sibi in opus facientes ac tormenta erumpendi potestatem daret, multis precibus roga-verunt . . . . quum continuo demum triduo illum petere ac urgere non cessarent . . . .*

7—8. v. Zrínyi veszélyesnek tartja a kiütéseket. *Istvánffi* (296): *Qui [t. i. Zrínyi] quum excursions ejusmodi non sine summo periculo tentari consuevisse sciret . . . .*

13—14. v. Zrínyi nem kételkedik Deli Vid vitézségében, de nem bocsátja ki. — *Istvánffi* (296): *satis adhuc discriminis et*

laborum superesse, quibus ipsis ostendendae virtutis ac navandae operae occasio praeberetur.

15—78. v, Radivoj és Juranics vállalkozása. Ebben Zrínyi pontról pontra követi Nisus és Euryalus kalandját (Aeneis IX. 176—449). A 32—36. versszakokkal ezenkívül v. ö. Tassónál XII. 10—11.

85—95. v. Radivoj megjelenik Deli Vidnek álmában. Mint Hector Aeneasnak (II. 268—290) és Tassónál Argillán álmában (VIII. 59—61).

A 96—98. versszak szintén az Aeneis utánezata (IX. 450—456).

X. ÉNEK.

7., 8., 9. v. A külső és belső város, leégve, már török kézen van, Zrínyi a külső várba vonult. Az egyik bástya (alább 14. vszakban Henyei bástya = propugnaculum Heneianum, Istvánffinál) ledőlt s ezért a törökök készülnek rohamra. — Az eseményeknek ez a sorrendje teljesen megfelel *Istvánffi* előadásának (295. és 297.)

10. v. »Megzöndült azonban sok dob és trombita.«

Istvánffi (297): *Crepitantibus tubis et tympanis*, terribilique sublato ululatu, *primum* in arcem *impetum facere* instituunt ac audacissime provehuntur. — A támadást három oldalon (11—15), főntebb, az eposz meséjénél, már megmagyaráztuk.

17. v. a törökök az árkot eltöltötték szalmával és vesszővel s azon keresztül intéznek rohamot. — *Istvánffi* (297): *Turcae per crates, quibus fossam coeno limoque impeditam straverant . . . impetum facere instituunt.*

26—28. v. Achmedán és Radován epizódja ugyanaz, a mi Deli Vidé és Demirhámé (VII. ének 86—95), melyről már főntebb kimutattuk, hogy *Istvánffi*ből való.

Ez ének nagy része, az 52. vszaktól kezdve, epizódjaival, jeleneteivel és vonásaival, részint az Aeneisből, részint Tassótól van átvéve, vagy azok után alakítva.¹

¹ Így az, hogy Bot Péter kinyitja. Hervoics pedi később becsukja a kaput, bezárva Delimánt (52., 76., 77. vszak): nem más mint Pandarus és Bitias epizódja az Aeneisben (IX. 672—690, 722—726, 728—730), hol Pandarus épen így benncsukja Turnust. Továbbá Embrullah epizódja (54—62): Lesbin és Argillán epizódjának utánezata (Tasso IX. 81—88). A kapu fölött álló torony

90. v. »Sok ezer jancsár lú partrul sűrűséggel,
Bástyán nem hágy állni senkinek lövéssel.«

Istvánffi (296): *Janiceri . . . . nostros, qui in moenibus versabantur, sclopetis et sagitis continue petebant.*

91. v. Az őrség védekezése. — *Istvánffi* (298): *Quamquam Zrínius . . . . aliquot cados minores sulphurei pulveris ac rubos fictiles laethiferum evomentes ignem adferri et projici jussisset, quibus plurimi hostium partim discerpti essent, partim faucibus fumo interclusis exirassent . . . .*

94—104. v. Zrínyi maga is harczol. — *Istvánffi* (298): *Ea in propugnaculi defensione ac ancipitis pugnae atrocitate Zrínius ipse imperterriti ducis munere functus interfuit, suisque non voce solum adhortator praeivit, sed etiam gladio fortiter pugnans exemplum praebuit, quum primos hostium conscendere ausos sua manu obstruncasset.*

XIII. ÉNEK.¹

6—29. v. Deli Vid és neje epizódja, — Ez epizód beszövé-
sének gondolatát bizonyára az keltette föl Zrínyiben, hogy olvasott
Reusner munkájában egy igen szép asszonyról (forma praestans),

ledől emberestül, mint Tassónál (XI. 38) és az Aeneisben (II. 460—463 és IX. 540), Szviloejics és Klizurics epizódja (68—73. vszak) megvan az Aeneisben is (IX. 544—562) Helenor és Lycus epizódjában. A benszorult Delimán viselkedésének leírásában (82—89 vszak) csaknem nyomon követi Turnus viselkedésének rajzolását (Aeneis IX. 756—761, 778—780 és 778—818). Hogy Demirhámot a futó nép viszi ki magával akarata ellenére (100 vszak), annak az az oka, hogy Arganttal éppen ez történik Tassónál (VII. 110—112).

¹ A XI. és XII. ének tartalma egészen költött, illetőleg Tasso utánzása. 8—36 vszak: Delimán megöli Rusztánt s e miatt eltávozik a táborból = Rinaldo és Gernand, Tassónál (V. 26—51). 40—51. vszak: Deli Vidot Demirhám párbajra hivatja követtel, mint Argant is követet küld Godofrédhez (Tasso VI. 14—20). 56—58. vszak: Deli Vidot 200 ember kíséri párbajra, Demirhámot pedig Amirassen, míg Tassónál (VI. 21. és VII. 83) Argantot Klorinda kíséri. 60—62 vszak: Demirhám korholja Deli Vidot késlekedésért, valamint Argant is Tankrédot (Tasso XIX. 2—4). 75—100. vszak: Deli Vid és Demirhám párbaját hitszegés szakítja félbe, éppen úgy mint Tassónál Argant és Rajmond párbaját (VII. 99—113). 90—94. vszak: Deli Vid elvész, valamint Tankréd is Tassónál (VII. 22., 44). — A XII énekben Delimán és Kumilla szerelme Rinaldo és Armida viszonyának utánozhatása kedvéért van kigondolva és beszöve az époszba. Az a gondolat, hogy a török seregben zendülés készül (52—61. vszak) a keresz-

a ki férje iránti hűségből férfi ruhába öltözködve, lovon ülve férje fegyverével harczolt (fortiter cum barbaris dimicans) ura mellett a kirohanás alkalmával s el is esett (Reusner 165, 166). V. ö. a Zrínyiász eme soraival:

6. v. Deli Vidnak vala egy *szép felesége,*
Szebb vala mindeneknél az ő szépsége,
De még azon *följül urához hűsége.*
9. v. Csak óhajtja társát, ... bátorsággal
Fegyverezi magát ura pánczérával.
10. v. Pánczérát, *fegyverét magára fölveszi,*
Urának *jó kardját oldalára teszi,*
Jó lóra *felugrik, kopját kézben vészi.*¹

32, 34, 35. v. Azt a gondolatot, hogy a szultán elkeseredésében kész az egész sereget és magát elveszteni, — úgy hiszem *Karnarulić*tól vette Zrínyi; mert az a 39. lapon ezt írja: A szultán azt mondta, hogy ő maga fogja vezetni a sereget Sziget ostromára. De a nagyvezír kérte, hogy ne tegye ezt, mert gyalázat volna, hogy az egész világ császára elvesztené életét ilyen csekély dolog miatt.

36., 37. v. Diván. — Ugyanebben az időben, t. i. a külső vár elfoglalása, illetve az utolsó roham előtt *Karnarutić* is divánt tartat a tör. pasákkal (42). A diván lefolyása azonban jó részt az Aeneis és Tasso nyomán van megalkotva. Így Áli bég és

tyén seregbeli zendülésnek (Tasso XIII. 64—67) köszöni megszületését. Végre Delimán visszahívása (32—77) megfelel Rinaldo visszahívásának Tassónál (XIV. 12—27 és XVI. 32—33).

¹ A Lugossy-Codexben (98—102) fenmaradt »Historia az Szigetvárnak veszcscról« cz. historiás ének is tud cz epizódról. Kézem belőle a következő sorokat:

Egy ifjú vitéz az várban szurult vala,
Felenségét nem régön hozta vala (36. vszak).
„Inkáb mast egy lovat én alám adass“ (41. v.)
Láták törökök asszon vitézségét,
Porgodását és sok török elejtését.
Igön nézik *személyének ű szépségét,*
Csodálják mint embörnek vitézségét. (49. v.)
Akarnák, hogy elevenön megfognák,
De semmiképen meg nem foghaták,
Urával az törököt igön vágák. (50. v.)

Delimán beszéde (40—57) utánczata Drances és Turnus (Aeneis XI. 336—444) beszédének. V. ö. még Tasso X. 37—51.

56. v. Delimán ezt mondja:

Küldje ki az császár meztelen szablyáját,
Avval minden népnek mutassa haragját.

*Karnarutič*nál (42) a nagyvezér ezeket mondja ebben a második divánban:

»Én most nem kérlek benneteket,
Hogy *meztelen szablyát húzzatok*; parancsát hozom nektek,
Hogy minden műszülmán menjen rohamra.«
Mind hittek *a császár haragjában*
És megrohanták a szigeti falat.

77. v. Egyik pasa ezt ajánlja:

Az árkot ki kell bocsátani folyással,
Az mi ki nem folyhat, *tölteni gyapjúval*.

Hogy ezt a historicumot *Reusner*ből (159) vette Zrínyi, főntebb már mondtam (130. l.); itt csak azt akarom még hozzá tenni, hogy a tör. seregnek ezt az eljárását megtaláljuk a Lugossy-Codexbeli historiás énekben is (10. vszak):

Három ezör szekér gyapjat hozata,
Árokját az várnak azzal rakatta,
Mestörséggel az vizet fölszította,
Az árkot szintén teli földdel tölteté.

Ezzel egyezőleg *Kara Cselebizáde*, tör. történetíró, »Szulejmánnáme« cz. munkájában (187) ezt írja: Mivel a várat körülvevő mély árok akadályára volt az elfoglalásnak, a mennyiben minden roham alkalmával sok bátor harczos belefűlt a vértanúság örvényébe: ennél fogva a győzelmes sereg a mély *árkot* négy nap alatt *eltöltötte gyapjúval tett zsákokkal*.

78., 80. v. Az a körülmény, hogy a törökök fel akartak hagyni az ostromlással, tudtomra, csak a Lugossy-Codexbeli historiás énekben található meg (25. vszak):

Az törökök a várívást elunák;
 Az basák és békők hogy ezt meghallák,
 Császárnak hamarsággal hírré tevék,
 Hogy Zigetöt többé immár nem vinnák.

80—81. v. Ali Kurt halála: Csontos ágyúja elszaggatja a fejét. — Ez az esemény nem ekkor, hanem *Istvánffi* szerint a külső vár lövetésének kezdetén történt (297): *Colubrinae maioris*, quae Margarita vocabatur, pila ferrea ex arce emissa vulneratur, ita ut *caeteris membris integris, mentum cum promissa barba mortifero ictu abraderetur*, discerptisque et dilaceratis gutture et gula repente concideret et multo irrumpente sanguine *puncto temporis exanimaretur*.

81—82. v. Szigetből kiűtnek kétszázan, az ágyuk kerekeit elvagdadják, a gyújtólikákat beszögezik. — Zrínyi ezt a jelenetet előbbi időből, t. i. Radován és Dandó kiütéséből (még az Óvárosból) vette át ide *Istvánffitól* (296): *Cum ducentis veteranorum militum* egressi . . . tormenta, quae in proximo erant, aggrediuntur, jamque uni aut alteri *foramina fistularum*, per quae pulvis sulphureus incenditur, *clavis ferreis impactis obstruxerant et rotas axesque securibus perfringebant*.

83. v. Szulimán búsul Ali Kurt halálán, kit Hajradin kapitán-basától kapott. — *Istvánffi* (297): *Ferunt eius obitum Solimano gravem molestumque accidisse*, quod e Lusitania patria raptus *Hairadinoque* Barbarossae dono datus, ex eius disciplina . . . in egregium terra marique ducem, ac manu et consilio promptum bellatorem evasisset.

86—100. v. A Zrínyi levelét vivő galamb a törökök kezébe kerül. — Ez epizod egészen Tasso után (XVIII. 49—55.) készült.

91. és 96. v. Zrínyi levelének tartalmából az, hogy a török tábor hatodrésze s köztük basák és bégek elestek, összesen 25.000 török: historicum *Budina* előadása nyomán (155).

93. v. Tüzzel emésztenek leginkább bennünket
 Mely miatt nem találjuk schul helyünket.
 Gondoljuk végezni ott kinn életünket,
 Károljuk tűz miatt vesztenünk éltünket.

Budina (153) a kirohanás előtt ezt mondatja Zrínyivel: *Igne nos hostes nostri superant et vincunt . . . Cur igitur hic igne conflagrare volumus? Sinitote, exeamus foras . . .*

XIV. ÉNEK.

13—72. v. Alderán bűvésze. — Lényegében Izmén bűvölésének utánzata (Tasso XIII 5—15. vszakok.)

73. v. Járnak az lángjai Vulcanus Istennek,
Senkit az bástyához közel nem eresztnek.

Istvánffi (299): Nec iam exitus aut aditus in exteriorem arcem ullus esse poterat *Vulcano longe lateque pervagante cunctaque vastante.*

74. v. Zrínyt a tűz, a tüzes labdák hajtják a belső várba. — *Istvánffi* (198): Grassantibus in exteriori arce incendiis, *Zrinius cum suorum reliquiis* non hostium metu, sed *incendii atrocitate*, quod extingui nullis viribus poterat, *sese in interiorem arcem recepit; maiorem vero, quae exterior erat, Turcae protinus occuparunt.* És alább (299): *Janiceri coniectis* in arcem interiorem *tubis fictilibus ignem arte factum continentibus*, quamquam flammae per se furentes ultro debaccharentur, aedificia incenderunt.

75. v. De a tűz miatt ott sem lehet maradása sokáig. — *Istvánffi* (299): ubi arcem incendio conflagrare, *nec longius in ea ob ingentem flammaram vim persisti posse videret . . . . .*

82. v. Hogy a tűz nem az őrséget, hanem a törököt pusztítja, ezt a vonást Zrínyi Tassóból vette át (XVIII. 85—86. vszak).

86—115. v. Deli Vid és Demirhám párbaja szintén Tasso nyomán van megalkotva (XIX. 2—28. vszak: Argant és Tankréd párbaja).

XV. ÉNEK.

1. v. Zrínyi az őrséget összehívja és buzdító beszédet intéz hozzájuk. — *Istvánffi* (299): Quod quum Zrinius vidisset . . . . in publicum prodiit et in hunc modum milites, qui in procinctu ejus jussa praestolabantur, allocutus esse fertur.

Az itt következő beszédet a költő Istvánffi, Budina és Reusner tudósításaiból állítja össze.

2. v. . . . . Vitézek, látjátok,
 Most mi állapotban velem együtt vagytok.
 Nem csak kárt hoznak ránk törökök, tatárok,
 De tűz, de vas, de minden elementumok.

Istvánffi (299): *Quonam in loco res nostrae sint, commilitones, perspicue cernere potestis.* — *Reusner* (163): *Quo in loco res nostrae sint juxta mecum omnes intelligitis, milites.* — *Budina* (153): *nec tantum eorum nobis potentia et copiae nocerent, quantum ignis et incendium damni dat, nosque pessumdat.*

3. v. Mindenképen próbál az isten bennünket,
 Valamint az ötvös tűzben arany művet.

Budina (153): *Cernimus omnes, qua ratione nos Deus igne hodi puniat.*

4. v. Ez isten büntetése, melylyel vétkeinkért sujtott. — *Budina* (153): *Nihilio minus tamen hanc poenam à Deo immis- sam patienti gratoque animo perferre nos decet; hac enim non solum ob nostra peccata, sed etiam ob provinciae hujus flagitia punire voluit.*

5—6. v. Haljunk meg, hogy örök dicsőséget szerezzünk; a milyen vitézül éltünk, oly vitézül haljunk meg, hogy nevünknek örök tisztessége legyen az egész világon. — *Istvánffi* (299): *Nunc hortor, ut . . . . anteactae militiae et gloriae constantissimo vitae exitu satisfaciamus. In media arma ruamus: ita ut nos et honeste vixisse et decoris veraeque laudis et constanciae tenaces e vivis excessisse testemur, atque adeo apud posteros nostros totumque orbem terrarum, gratiam et aeternam nostri memoriam relinquamus.* — *Budina* (154): *Fortiter manus conseramus, ut post interitum et mortem quisque nostrum famam sibi et gloriam comparet sempiternam, quisquis occubuerite aevum cum Deo sine omni dubio aget.*

7. v. Nem hurezol bennünket pogány eb pórázon,
 Nem visz minket császár kötve triumfuson.

Istvánffi (299): *Milites . . . . a me exempla hauriatis, quibus nec superbi et fallaces hostes, se nobis vincula, carceres, catenas injecisse gloriabuntur.*

8. Mivel itt nem maradhatunk a tűz miatt, menjünk ki s harczoljunk vitézül. — *Budina* (153): Jam cuncti in praesentia videmus, quod *in hoc loco longius moram protrahere* et perseverare non possumus . . . . quod hic *flammis* et incendio *consumimur* . . . . *exeamus foras* in exteriorem arcem, medium digitum hostibus ostendamus et *cum his fortiter manus conseramus*.

9—11. v. Zrínyi szavait a vitézek hangosan helyeslik, a paizst, pánczért, kardhüvelyt elhánnyák, hogy könnyebben kaphassanak halálos sebet. — *Istvánffi* (299): *Fremitus* extemplo *militum sequutus est, eundem sibi animum*, eandem sententiam *esse clamantium*, et simul *abjectis clypeis, thoracibus, galeis, loriceis ac ipsis* etiam, quo agiliores *essent ac vulneribus opportuniore*s (cadere enim pulchre, quam faede vivere decreverant) *gladiatorum vaginis*, ad extremum finem laborum sese parant.

12. v. Zríni peng megyen az gazdag tárházban,
Minden drágaságot ő rak egy rakásban,
— Visz tüzet alája osztán egy fáklyában,
Mínd füstbe bocsátja az mennyi kincse van.

Itt sajátságos dologgal állunk szemben. A magyar s általában keresztényen történelmi források semmit sem tudnak a szigeti kapitánynak erről a tettéről. Ujabb történetírásunk elfogadta *Hammer után*, de a kiről már 1891-ben kiderítettem, hogy tévedett a forrásul használt török irónak, a Szigetvárnál jelen volt Szelániki Musztafának tolmáclásában s így félre vezette mai történetíróinkat.¹ Tehát nem marad hátra más, mint azt hinni, hogy a költő családi szájhagyományból, vagy más úton-módon értesülhetett ősenek erről a tettéről. De a míg ez történelmileg be nem lesz bizonyítva, én részemről megmaradok ama nézetem mellett, hogy a költő — ki, mint láttuk, a korábbi török-magyar harczokból is szokott átvenni egyes jeleneteket, vonásokat és szereplő egyéneket — ezt az adatot *Szondy György*, Drégel hős védője, életéből kölcsönözte, kiről ezt olvasta *Istvánffinál* (204): Pecuniam, vestes et res omnes et quaecumque habebat militaria instrumenta et vasa argentea carioremque supellectilem in vestibulum arcis

¹ L. »Szigetvár elfoglalása« cz. dolgozatomat a Hadtörténelmi Közlemények 1891. évf. 68. és 220. l.

comportanda curat ibique subdita suis manibus face flammis exurit. Lám, Zrínyi is, mint Szondi, a drágaságait összehordatta, és ő maga (suis manibus) vitt alája tüzet fáklyával, (*subdita face flammis exurit*)!

13—15. v. Zrínyi utolsó öltözete: dolmány, melyet ünnepeken szokott viselni; továbbá kócsagtoll sisakján, zsebében száz arany, jutalmul hóhérának. — *Istvánffi* (290): vestes sericas breviores adferri jubet [Budínánál: vestem holosericam, aliamque tunicam ex serico], iisque induitur, *capitis tegumentum ardearum pennis auro inclusis, gemmisque ornatum, quali in spectaculis et nuptialibus pompis uti erat solitus*, apponit ac *centenos aureos nummos, praemium hosti interfecturo*, marsupiis, que utroque in latere erant, *ingerit*.

17. v. A sok közül kiválaszt egy kardot. — *Istvánffi* (299): Deinde sumpto ex multis acinace paterno . . . . .

18—53. v. Angyali sereg jelenik meg Zrínyi segítségére. — Az éneknek ez a részlete Tasso után van megalkotva, l. IX. 55—66. és XVIII. 92—96.

54. v. Zrínyi ötszáz vitézzel rohan ki. — A költő ezt az adatot *Reusnertől* vette; mert ennél olvasható (163), hogy a kirohant szigeti vitézek száma némelyek szerint 300, mások szerint 500 volt.

56. v. Ily kegyetlenül jön orosz lány barlangbul,
És ily szörnyen fénylik cométa magasbul:
Ez nagy országokra kár nélkül nem fordul,
Szörnyü jövendőket hordoz hatalombul.

Ez a hasonlat szép példája annak, hogy Zrínyi hogyan olvasztja össze a historiát és poésist, illetőleg a historikusok adatait és a költőkből vett részleteket. Mert *Reusnernél* (166) ezt olvasta: Tandemque Zrinius reseratis iam antea subito portis »Ut *leo magnanimus confertum fertur in hostem*.« Azután pedig eszébe jutottak az *Acneisből* eme sorok (X. 272—276):

Non secus, ac liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
Nascitur et laevo contristat lumine caelum.

93., 94. és 99. v. Zrínyi távolról megismeri a szultánt, akkor »egy nagy óhajtást az istenhez bocsát«, majd pedig »sietéssel megy az hon császárt lát« s mikor oda ér a szultánhoz »derekában ketté szakasztá, vérét és életét az földre bocsátá.« — Mivel nem ismerjük azt a horvát és olasz krónikát, melyre Zrínyi hivatkozik hősenek ez utolsó tettét illetőleg, be kell őrnem azzal, hogy *Karnarutié* szavait (46), illetve felfogását idézzem, a ki ezt mondja Zrínyiről:

. . . . . Hirtelen kirohant,
Hogy a szultánt megtámadja . . . . .
Óhajtván hozzája jutni és agyon vágni,
A szívét átdöfni és vérét inni.

THURY JÓZSEF.

